

ВІДНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ: ДОСВІД МИНУЛОГО ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

RESTORATION OF MILITARY COURTS IN UKRAINE'S JUSTICE SYSTEM: PAST EXPERIENCE AND CURRENT REALITIES

Балацька О. Р., к.ю.н., доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін

*Навчально-науковий Інститут права ім. І. Малиновського
Національний університет «Острозька академія»*

Кучинська О.П., заслужений юрист України, д.ю.н.,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті автори досліджують історико-правові основи виникнення, розвитку, та історичних етапів становлення елементів військового судочинства та військових судових органів на теренах України від найдавніших часів до часів незалежної України, що дозволяє зробити висновки про історичне підґрунтя щодо відновлення військових судів в нашій державі. У статті виокремлено конкретні передумови та чинники, які посилюють потреби у функціонуванні як військових судів, так й інших військових правоохоронних органів, в тому числі зростання кількості проваджень щодо військовослужбовців, збільшення військових правопорушень та військових злочинів. Встановлено, що у системі військової юстиції право на справедливий суд є не лише фундаментальною системою гарантій справедливих процедур правосуддя на противагу свавілля та безпідставному обмеженню прав і свобод людини, а також додатковим інструментом підтримки військової дисципліни, порядку та в цілому обороноздатності та ефективності збройних сил країни. Визначено, що саме спеціалізована правова допомога та правосуддя у військових справах можуть створити умови для ефективного судового захисту прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців, ефективного доступу до правосуддя цієї категорії суб'єктів. Водночас у статті критично проаналізовано висловлені рекомендації щодо потреби відновлення військових судів у системі правосуддя України в контексті реформування органів системи військової юстиції та запропоновано поетапне введення елементів військового правосуддя у систему судоустрою України. Висловлено ідею, що першочерговим етапом інституційного процесу відновлення військового правосуддя потрібно визначити введення спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо військових злочинів та розгляду справ про адміністративні правопорушення у військових правовідносинах, з подальшим формуванням у перспективі інституту військового суду.

Ключові слова: право на справедливий суд, військова юстиція, військові суди, правосуддя, спеціалізація, судове рішення, судочинство.

In the article, the authors explore the historical and legal foundations of the emergence, development, and historical stages of the formation of elements of military justice and military judicial bodies in Ukraine from ancient times to the period of independent Ukraine, which allows conclusions to be drawn regarding the historical basis for the restoration of military courts in our state. The article identifies specific prerequisites and factors that have intensified the need for the functioning of both military courts and other military law enforcement agencies, including the increase in proceedings involving military personnel, the rise in military offenses and crimes. It has been established that, in the system of military justice, the right to a fair trial is not only a fundamental system of guarantees for fair judicial procedures as opposed to arbitrariness and unjustified restriction of human rights and freedoms but also an additional tool for maintaining military discipline, order, and, overall, the defense capability and effectiveness of the country's armed forces. It is determined that specialized legal assistance and justice in military cases can create conditions for the effective judicial protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of military personnel, ensuring their effective access to justice. At the same time, the article critically analyzes the recommendations expressed regarding the need to restore military courts within the Ukrainian judicial system in the context of reforming the military justice system and proposes a phased introduction of elements of military justice into Ukraine's judicial system. The article suggests that the primary stage of the institutional process of restoring military justice should be the introduction of specialized judges for criminal proceedings related to military crimes and the consideration of cases concerning administrative offenses in military relations, with the eventual formation of a military court institute in the future.

Key words: right to a fair trial, military justice, military courts, judiciary, specialization, judicial decision, legal proceedings.

Дясятирічна війна в Україні, спричинена рашистським зухвалом вторгненням, та функціонування держави з усіма її складовими в умовах особливого періоду та воєнного стану, вимагає перебудови організації і діяльності правоохоронних та судових органів. Тому постають нагальні питання існування ефективної системи військової юстиції, відновлення та розбудови у національній системі судоустрою України військового судочинства з метою здійснення правосуддя у сфері військових правовідносин в надзвичайних умовах воєнного стану. Існування військової юстиції є однією із умов захисту національних інтересів України, розбудови і посилення Збройних Сил України та військових формувань, правоохоронних органів у воєнній сфері, забезпечення кваліфікованої правової допомоги військовослужбовцям адвокатами, які спеціалізуються у цій сфері. Призначення системи військової юстиції завжди традиційно полягало у забезпеченні дисципліни і порядку у збройних силах держави з метою досягнення високого рівня обороноздатності. Виходячи з цього,

військова юстиція виконує правоохоронну функцію, а в різні часи і в деяких країнах також функцію здійснення правосуддя.

Слід враховувати, що в умовах нестабільності система правосуддя в Україні постійно зазнає нових викликів у зв'язку з динамічними змінами чинного законодавства, реформуванням системи судоустрою, цифровою трансформацією, введенням електронного судочинства, впливом надзвичайних ситуацій. Так, протягом останніх трьох років суддям довелося працювати в умовах пандемії COVID-19 (2020–2022) та воєнного стану (з 24.02.2022). Зазначені обставини зумовлюють потребу в оперативній та гнучкій адаптації судової гілки влади та громадян, реалізації права на безперешкодне звернення до суду за захистом своїх прав, дотримання процедури розгляду справи, ухвалення та виконання рішення судом у кримінальному провадженні в нових умовах. Водночас судочинство має забезпечувати досягнення завдань кримінального провадження, дотриманням прав і свобод людини, вимог законності та обґрунтованості.

Повномасштабне вторгнення російської федерації у 2022 році посилило потреби підвищення спроможності військового судочинства. Адже вже у 2023 році у десятки разів згідно зі статистичними даними збільшились кількість облікованих військових кримінальних правопорушень, військових адміністративних правопорушень, засуджених військовослужбовців. Однак ці обставини не стали підставою для відродження військового правосуддя та усі справи щодо військовослужбовців, військових адміністративних правопорушень та злочинів і до сьогодні розглядаються у судах загальної юрисдикції.

Без сумніву саме звернення до історії та коріння становлення державності України та її системи судочинства і правосуддя може надати ключі та відповіді щодо доцільності врахування досвіду минулого в умовах сьогодення. Адже з появою та розвитком на території України війська поступово виникало військово-кримінальне законодавство, формувались військові правоохоронні та судові органи. Починаючи з часів появи східних слов'ян та княжих часів у Київській Русі діяло давньоруське звичаєве право. Військо збиралося для відсічі ворога або походу за закликом князя, відтак військо не було постійним, функцію судочинства у питаннях військових виконував зазвичай сам князь. «Коли боярин князя зрадив, відповідав за цю зраду майном і власною особою. Найлегшою карою було – вигнання за границю держави» [8, с. 15].

Правові норми, які регулювали військовий порядок та були спрямовані на його захист містяться в Руській Правді як давній пам'ятці українського права. Після розпаду Київської Русі та захоплення частини українських земель литовськими князями військові відносини регулювались правовими звичаями та законодавчими актами, відомими як пам'ятки русько-литовського права. Так, у Литовських статутах 1529 року, 1588 року, 1614 років, можна знайти норми, які передбачали кримінальну відповідальність за військові злочини як українських князів, так і воїв. Зокрема на це звертав увагу М. Грушевський, та зазначав, що могутні литовські князі «дрібним князям наказували допомагати їм на війні, слухатись як своїх зверхників, і ті, не маючи сили противитись мусили слухатись».

Військові правовідносини набули подальшого розвитку за часів державності Запорізької Січі в Україні, яка була фактично воєнізованою державою. Починаючи від Дмитра Вишневецького у 1553 році, який очолив запорізьке військо, та в подальшому за часів гетьмана Петра Сагайдачного і гетьманів, які були його наступниками, відбувалась організація правовідносин у війську. Вона передбачала підтримання суворої військової дисципліни, розширення кола злочинних військових діянь та покарань за них. Гетьман стояв на чолі війська, брав участь як у створенні законодавства, так і здійсненні судочинства. Під час війни його влада була необмеженою, він мав право карати будь-кого за будь-яку провину, навіть смертю. Судові функції виконували військова рада, генеральні, полкові та сотенні судді, козацька старшина в умовах війни. Полковий суд виступав у ролі військово-польового, який розглядав справи, що стосувалися порушення військової дисципліни, порядку служби та інших провин козаків. Правосуддя в Запорізькій Січі розвивалось у формі урізноманітнення проступків козаків, які відносились до військових злочинів та покарань за них. Також за різні провини козацькі полкові суди піддавали винних оригінальним покаранням, з гумором, що було властиве характерним козакам [6, с. 7].

За російського царату з кінця 17 до початку 18 століття норми козацького права почали витіснятись як законодавчими актами місцевої автономної влади, так і нормами права, які діяли в Росії та були передбачені в договірних актах царської влади. І після ліквідації Запорізької Січі було повністю ліквідовано традиційний військовий устрій в Лівобережній Україні. Тому військовослужбовці на

території України несли відповідальність на основі законів Російської імперії на рівні інших підданих.

Заслугує на увагу аналіз та дослідження елементів військового судочинства, яке сформувалось в умовах війни, зокрема у формі військових трибуналів як судових органів правосуддя, які були невід'ємною частиною збройних сил країни. Військові трибунали як органи правосуддя в судовій системі законодавчо створені на території України в післяреволюційний період з 1917 року. Винятковим та різноплановим був досвід військових трибуналів на українських землях в роки Другої світової війни 1941–1945, що було пов'язано з перебудовою життя країни на військовий лад відповідно до потреб фронту. Характерними особливостями військового судочинства у часи війни було прийняття низки нормативно-правових актів та формування військового законодавства, розширення підсудності справ військовим трибуналам, посилення відповідальності військовослужбовців та підвищення суворості покарань за військові злочини, оперативності розгляду справ військовими трибуналами.

Варто зазначити, що під час Другої світової війни окрім правосуддя військові трибунали виконували ряд інших важливих функцій, оскільки також проводили різнопланову роз'яснювально-правову, виховну та профілактичну роботу, що підсилювало боєздатність військ фронту. Зокрема судові процеси проводились у військових частинах у присутності військовослужбовців, ефективною була практика усних виступів суддів перед військовими, проведення з ними бесід, лекцій, надання інформації, що в загальному сприяло зміцненню військової дисципліни, порядку і успішним діям військовослужбовців на фронті. Ця робота проводилась військовими суддями у тісному контакті з командирами, начальниками і військовими прокурорами.

Тому варто погодитись з думкою, яку висловив С.С. Максимов, що досвід формування та функціонування військових трибуналів під час Другої світової війни переконливо довів, що ще в мирний час потрібно приділяти увагу мобілізаційній роботі, формуванню юридичного запасу, щоб за надзвичайних обставин мати підготовлені резерви для укомплектування військових судів [6, с. 37]. Крім того, закладена система організації військових судів, яка склалася під час Другої світової війни, в цілому себе виправдала, оскільки витримала сувору перевірку за роки війни і проіснувала довгі післявоєнні роки. Відтак, до 1991 року на території УРСР продовжували діяти військові трибунали.

В незалежній Україні довгий час діяла система військових судів, яка була передана у спадок від Радянського Союзу. Так, після розпаду СРСР на території України продовжували функціонувати 22 військових трибунали гарнізонів та з'єднань, які були підпорядковані трьом військовим трибуналам військових округів та військовому трибуналу Чорноморського флоту. З лютого 1993 року військові трибунали були перейменовані у військові суди. Відтоді в Україні діяли три військових суди регіонів (Центральний, Західний і Південний) та військовий суд Військово-Морських Сил України, у підпорядкуванні яких було 24 військові суди гарнізонів. Законом України «Про судоустрій» в 2002 році військові суди були віднесені до загальних судів, а сфера їх компетенції була визначена як здійснення правосуддя в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до закону. У цей період система військових судів складалася з трьох рівнів: військових судів гарнізонів на місцевому рівні, що діють як суди першої інстанції; військових апеляційних судів регіонів та апеляційного суду Військово-Морських Сил України, що діють як суди апеляційної інстанції; Військової судової колегії, що діяла в складі Верховного Суду України як суд касаційної інстанції у справах військової юрисдикції. Судді військових судів перебували на військо-

вій службі й мали військове звання офіцерського складу.

Відповідно до Закону України від 7 липня 2010 року «Про судоустрій і статус суддів» та Указу Президента України від 14 вересня 2010 року № 900/2010 «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» військові суди були ліквідовані. Обґрунтуванням цього була політика демілітаризації держави, яка стосувалась як перебудови ЗСУ, так й усієї правоохоронної системи, що була підкріплена зменшенням кількості військовослужбовців загалом, незначною кількістю військових злочинів, та невикористанням фінансових витрат на утримання військових судів.

Питання реформування органів військової юстиції, в тому числі відновлення військового судочинства, актуалізувались після 2014 року, з огляду на існуючий стан загрози обороноздатності держави, зовнішнього вторгнення та військової агресії російської федерації. Зокрема вони неодноразово піднімались, ставились на обговорення, свідченням чого стали законодавчі ініціативи – подані та зареєстровані у Верховній Раді України законопроекти щодо створення військових судів [12–16]. Також за ці роки проведено ряд освітніх, наукових та просвітницьких заходів, присвячених реформуванню військової юстиції та відновленню військового правосуддя. Серед них варто відзначити наступні. Так, 6 червня 2017 року за ініціативи Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки та оборони, Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя, Генерального штабу Збройних Сил України та Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України відбувся круглий стіл на тему: «Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення» [11]. 29 жовтня 2019 року Міністерством оборони України, Секцією права національної безпеки та військового права НАПрН України та Науково-дослідним інститутом інформатики і права НАПрН України спільно з Військовим інститутом Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Військово-юридичним інститутом Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України» [18]. 26 вересня 2023 року Асоціація правників України із залученням Головного управління військової юстиції Міністерства оборони України провела професійну дискусію «Відродження військової юстиції в Україні» [5].

Учасники згаданих ініціатив та заходів поставили ряд актуальних питань реформування військової юстиції, обговорили теоретико-методологічні та прикладні аспекти проблем військової юстиції, прийняли низку рекомендацій щодо її функціонування, в тому числі й щодо відновлення військових судів. Зокрема серед них: створення Військової поліції на базі Військової служби правопорядку зі збереженням керівного та особового складу останньої; створення системи військової юстиції, до якої мають увійти військова поліція та військова адвокатура; створення військових судів або визначення чіткої спеціалізації цивільних судів з розгляду справ про військові злочини за певних умов [5].

Щодо відповідності європейським нормам правосуддя та досвіду європейських країн, то слід згадати, що військові суди наразі функціонують у майже 40 розвинутих та демократичних країнах світу: у Великій Британії, США, Франції, Бельгії, Швейцарії, Швеції, Канаді, Іспанії, Ізраїлю, Польщі тощо. Франція свого часу ліквідувала військові суди, але згодом визнала це рішення помилковим та відновила їх.

Доцільність посилення військового правосуддя та створення військових судів в Україні обумовлена конкретними чинниками, які стали підґрунтям, обґрунто-

ваними підставами, виправдовують легітимну потребу у них. До таких визначальних підстав, що є рушійними силами формування військового правосуддя, на сьогодні можна безумовно віднести наступні.

Однією з умов можна вважати наявність об'єкту, а саме – військових правовідносин, які визначаються специфікою військової структури держави та організації відносин військової служби. В останні роки інтенсивно формується галузь військового права, що пояснюється прийняттям низки нормативно-правових актів з 2014 року з огляду на запровадження особливого періоду, проведення операції об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, введення воєнного стану з 2022 року, які регулюють специфічні суспільні відносини, зокрема щодо проходження військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, військового обліку, грошового забезпечення військовослужбовців, військової підготовки тощо. Діяльність ЗСУ та військових формувань унормована законами про порядок проходження військової служби, сотнями нормативно-правових актів, настановами, інструкціями з напрямів військового управління, збереження, обслуговування та використання зброї, бойової і спеціальної техніки тощо, більшість з яких є таємними. Нормативне регулювання характеризується посиленням військової дисципліни і гарантії соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей та тим, що військові правовідносини пов'язані зі збереженням державної таємниці.

Окрім інтенсивного формування військового законодавства змін зазнають також діючі нормативно-правові акти. Так, 27 січня 2023 року набрав чинності Закон України № 2839-IX, яким внесено зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК) щодо посилення кримінальної відповідальності за військові злочини. Серед них заборонено призначати судом більш м'яке покарання, ніж передбачено законом на підставі ч. 1 ст. 69 КК, за такі військові злочини: невиконання наказу (ст. 403 КК), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК), дезертирство (ст. 408 КК), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК), вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці; заборонено звільняти судом від відбування покарання з випробуванням на підставі ч. 1 ст. 75 КК за аналогічні військові злочини (ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК); посилено покарання за невиконання наказу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 403 КК), – позбавлення волі строком від 5 до 8 років; змінено диспозицію ч. 5 ст. 407 КК, так зване «самовільне залишення частини» [10].

Наступною ознакою формального підґрунтя формування військового правосуддя є виокремлення спеціального суб'єкту правовідносин. Так, необхідність військових судів зумовлена наявною та зростаючою чисельністю громадян, що проходять військову службу у ЗСУ та військових формуваннях. Водночас за останні роки збільшилась кількість військовослужбовців, учасників бойових дій, ветеранів війни, членів їх сімей. Відтак, це свідчить про те, що у державі сформувалась особлива соціальна група – військовослужбовці, і природньо, що серед них є особи, які порушують закон – скоюють правопорушення. В умовах військових дій кількість таких осіб лише зростає, і породжує вимоги щодо посилення серед них дотримання вимог військової дисципліни і, водночас, гарантії соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, перевірки правомірності рішень і дій посадових осіб військового командування, які зачіпають права і свободи військовослужбовців і громадян, прирівняних до них, забезпечення виконання вироків та інших судових рішень щодо цієї категорії осіб.

Окрему увагу потрібно приділити оцінці та аналізу кількості справ, пов'язаних з воєнними та військовими

злочинами. Про збільшення як чисельності, так і ролі у житті держави ЗСУ та інших військових формувань, виокремлення специфічної групи суспільних правопідносин, свідчить збільшення кількості військових злочинів від 2014 року та існуюча динаміка їх зростання у 2022 та 2023 роках.

Статистичні дані, опрацьовані на основі звітів місцевих судів про розгляд матеріалів кримінального провадження (Форма № 1-к) за період з 2020 по 2023 роки, свідчать про те, що кількість проваджень у справах про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) у 2020–2023 рр. стабільно зростає, із значним збільшенням у 2023 році. У 2020 році загальна кількість проваджень у досліджуваній категорії правопорушень становила 4913. У 2021 році кількість проваджень зросла на 5,8% і становила 5199. У 2022 році кількість проваджень зросла на 6,9% порівняно з 2021 роком і становила 5559. У 2023 році спостерігався значний ріст кількості проваджень на 63,5%, і вона становила 9087, водночас на апеляційному розгляді цього ж року перебувало 165 справ означеної категорії правопорушень [19]. Співвідношення розглянутих проваджень до загальної кількості проваджень варіюється на рівні 40–47%. У 2020 році розглянуто було приблизно 41,1% від загальної кількості проваджень. [20] У 2021 році розглянуто було 46,7% від загальної кількості проваджень. У 2022 році розглянуто було 40,1% від загальної кількості проваджень. У 2023 році розглянуто було 43,5% від загальної кількості проваджень (Діаграма 1).

Ці статистичні дані дають можливість прослідкувати, яку частку на сьогодні становлять кримінальні правопорушення серед загальної кількості кримінальних справ, а також їх зростаючу динаміку.

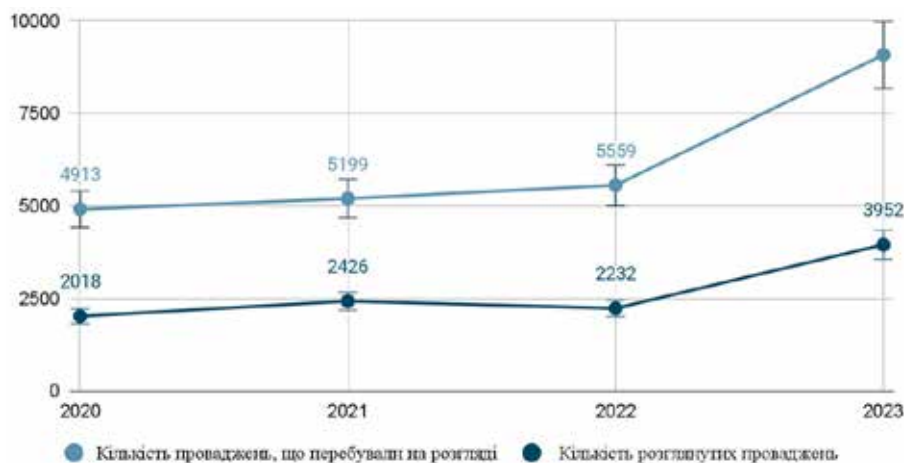
Додатково на підсилення окресленої позиції науковці звертають увагу на наявність зони активних бойових дій, що об'єктивно перешкоджає організаційному забезпеченню правосуддя на даній території (як то проведення судового засідання в залі судових засідань, залучення до участі у справі військовослужбовців, безпосередньо задіяних у бойових діях, тощо) та факт функціонування органів спеціалізованої військової прокуратури в Україні [3, с. 153]. Водночас фахівці та аналітики вирізняють можливі варіанти імплементації військових судів в існуючу систему судоустрою України або як спеціалізованих судів, або ж як різновид судів загальної юрисдикції, оскільки відмінність останніх полягає лише в тому, що вони розглядають справи зі спеціальним суб'єктом і в територіальному аспекті прив'язані до військових гарнізонів [1, с. 100].

Прийняття військового законодавства, необхідність забезпечення правосуддя під час проведення військо-

вих дій, які в умовах воєнного стану особливо пов'язані з обмеженнями та порушеннями прав і свобод людини і громадянина, зростання кількості правопорушень, що скоюються військовослужбовцями та військових злочинів мають свої особливості і потребують специфічних знань для їх об'єктивного розгляду. Тому варто звернути увагу на особливості статусу військових суддів, який зокрема полягає у додаткових вимогах до професійно-кваліфікаційного рівня, а саме можливим перебуванням на військовій службі під час здійснення ними правосуддя, з дотриманням незалежності від військового командування. Також в окремих випадках може виникати потреба організації їх роботи за місцем знаходження військових формувань, а також із необхідністю оформлення допуску на режимні об'єкти та до роботи з таємною інформацією. Тому однією з причин для створення військових судів є забезпечення професійного і об'єктивного правосуддя для військовослужбовців. Військовослужбовці з числа суддів та правників – це потенційні судді військових судів, особи, що володіють такими знаннями і можуть об'єктивно, професійно і оперативно здійснювати правосуддя у специфічних справах. Згідно з офіційними даними Ради суддів України зросла кількість суддів, які вступили до лав ЗСУ як з 2014 року, так і 2022 року, зокрема у 2023 році підтверджено, що у ЗСУ служить 54 суддів та 353 працівників апаратів судів, територіальних управлінь Державної судової адміністрації та державних підприємств, що належать до сфери Державної судової адміністрації України.[7] Отож, вони можуть бути професійними військовими суддями з числа військовослужбовців як безпосередні учасники буремних років лихоліття російської війни на нашій землі.

Також заслуговує на увагу думка Голови Верховного Суду Станіслава Кравченка «Свій судить своїх», який зазначив, що хоч і не так багато та є судді, які ще працювали у військових судах, також є судді, які мають офіцерські звання, і є судді, які воювали і мобілізовані. Водночас Голова Верховного Суду підкреслює на важливості проведення навчання за спеціалізацією, тому при введенні військової спеціалізації добирали б суддів, які вже мають досвід, вони б навчали інших суддів, і таким чином система впоралася б із розглядом проваджень щодо військових злочинів [17].

Отже, проаналізовані вище чинники свідчать про наявність специфічних військових правопідносин, спеціального військового законодавства, спеціального суб'єкта цих відносин, що водночас створює формальні передумови та правові підстави введення військових судів в систему судоустрою країни. Та слід враховувати, що організаційні основи системи судоустрою визначаються Основним Законом і будуються за принципами територіальності,

Діаграма 1. Кількість кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) у 2020–2023 рр.

спеціалізації та інстанційності (ч. 1 ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»). Так, на виконання принципу територіальності слід враховувати особливості дислокації військ, будову Збройних Сил України. Згідно з попередньою практикою вона забезпечувалась функціонуванням місцевих військових судів гарнізонів. Принцип спеціалізації може бути реалізований через визначення юрисдикції військових судів, зокрема в системі загальних місцевих судів, військові суди розглядають справи у рамках справ судів загальної юрисдикції, пов'язані з відносинами суб'єктів військової служби. Принцип інстанційності може бути реалізований з урахуванням специфіки окремих категорій справ військової юрисдикції.

З огляду на конституційні положення, а саме приписи статті 125 Конституції України, спеціальні військові суди можуть утворюватися в силу принципу спеціалізації, адже судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом (ч. 1 ст. 125 Конституції України), також відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди (ч. 4 ст. 125 Конституції України). Без сумніву заслуговує на підтримку думка Голови Верховного Суду Станіслава Кравченка щодо дискусії про процедуру введення військових судів. Станіслав Кравченко зазначає, що «якщо буквально читати норму статті, то не можна, а є тільки два виходи: або міняти ст. 125 Конституції, що в умовах воєнного стану неможливо, або організувати діяльність військових судів через систему вищих спеціалізованих судів» [17].

На нашу думку відновлення військових судів матиме чимало переваг в аспекті забезпечення доступу особи до правосуддя в умовах воєнного стану, зокрема в частині покращення доступу до правосуддя військовослужбовців, забезпечення професійного фахового судового розгляду справ про військові злочини та інші правопорушення, вчинені військовослужбовцями; зменшення навантаження на суди загальної юрисдикції, які не спроможні своєчасно і якісно здійснювати правосуддя у військовій сфері; підвищення боєздатності військових сил чи бойового духу особового складу. Відновлення в системі судоустрою України військових судів повністю відповідає вимогам статті 125 Конституції та статей 3, 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо побудови системи судів загальної юрисдикції за принципами територіальності, спеціалізації та організаційної єдності.

Водночас, зважаючи на те навантаження, яке покладаються сьогодні на Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України, інтенсифікацію судової реформи, завершення добору суддів у суди загальної юрисдикції, проведення конкурсів суддів в апеляційні суди, Вищий антикорупційний суд, вбачаємо найбільш оптимальним варіантом вирішення окресленої проблеми – введення спеціалізації для суддів з визначенням кваліфікаційних характеристик як в судах загальної юрисдикції, так і в апеляційних судах та Верховному Суді. Крім того, в умовах війни є нагальними першочергове фінансування збройних сил країни, та пріоритетним посилення обороноздатності та безпеки країни, тому для держави створення військових судів інституційно буде невинновідним тягарем, оскільки також потребуватиме достатнього часу та ресурсів, які мають бути спрямовані на потреби війни.

Тому першочерговим етапом інституційного процесу відновлення військових судів потрібно визначити введення спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо військових злочинів та розгляду

справ про адміністративні правопорушення у військових правовідносинах, з подальшим формуванням у перспективі інституту військового суду. Нормативні умови правового регулювання спеціалізації судів та суддів визначені у статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Так, положення ч. 2 ст. 18 визначає, що у випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ. За аналогією із спеціалізацією суддів, які уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, можливим первинним етапом забезпечення військового правосуддя може стати внесення змін до положень статті 18 згаданого Закону, які б передбачили правові підстави військової спеціалізації суддів для розгляду військових справ. Спеціалізація таких суддів повинна визначатись з урахуванням наявності у суддів вищої юридичної освіти, стажу роботи у галузі права та/або досвіду військової служби (або проходження навчання на військовій кафедрі закладу вищої освіти), можливості проходження спеціальної підготовки, організацію якої варто покласти на Національну школу суддів України спільно з військовими закладами вищої освіти на основі спеціально розробленої програми військово-юридичної підготовки. Такі судді могли б розглядати справи про кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, військовозобов'язаними і резервістами (під час проходження ними зборів), а також працівниками військових формувань, якщо кримінальні правопорушення вчинені ними в розташуванні військової частини, установи, на підприємстві чи військовому об'єкті або у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення; адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, військовозобов'язаними і резервістами (під час проходження ними зборів); адміністративні справи, в яких стороною є військовослужбовець або орган військового управління.

Зважаючи на вищезазначене варто підсумувати, що стислий виклад генези військового судочинства на теренах України свідчить про те, що елементи військового судочинства у нашій країні мають давню історію від древніх часів до сьогодні, та в залежності від розвитку державності військово правосуддя мало різні формати. Адже система військових судів існувала на території України за часів Запорізької Січі, перебування українських територій у складі Російської та Австро-Угорської імперій, у часи відродження української державності на початку ХХ століття, у період СРСР, та після проголошення незалежності України. Однак можна прослідкувати тенденцію, що виокремлення військового судочинства у формат окремого інституту військового суду або трибуналу відбувалось синхронно з посиленням і розвитком української державності, водночас послаблення її міцності, втрата державності та спроможності військових формувань циклічно породжувало потребу відновлення військового правосуддя, що можна спостерігати і сьогодні.

Питання відновлення військових судів актуалізувалось в контексті реформи органів військової юстиції, в тому числі створення військових органів правопорядку, військових прокуратур, що створило в комплексі підстави для виокремлення спеціалізації правоохоронної функції у військових формуваннях, захисту та представництва прав та законних інтересів військових та правосуддя щодо військовослужбовців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бобров Ю.О. Актуальність створення військових судів в Україні: огляд результатів дослідження. Публічне право. 2019. Т. 3. С. 99–105.
2. Бобров Ю. О. Зарубіжний досвід побудови і діяльності військових судів: можливості та перспективи його впровадження в Україні. Публічне право № 2 (30). 2017. С. 154–160.
3. Боровик А. В. Адміністративно-правові засади розвитку системи правосуддя з урахуванням найкращих міжнародних стандартів та практик: монографія. А. В. Боровик, П. І. Мандзик. Одеса: Видавництво «Юридика». 2023. С. 153–154.

4. Військова юстиція в Україні. Зелена книга. Парламентський центр та Лабораторія законодавчих ініціатив. 2024. 76 с. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book.pdf> (дата звернення: 20.06.2024)
5. Військові, судді та науковці долучилися до дискусії «Відродження військової юстиції в Україні». Асоціація правників України, 27.09.2023. URL: <https://uba.ua/ukr/news/vijskov-sudd-ta-naukovc-doluchilisja-do-diskusi-vdrozhennja-vijskovo-justici-v-ukrain> (дата звернення: 20.06.2024)
6. Військові суди – органи правосуддя у Збройних Силах України. За загальною редакцією В.В. Денисенка. Київ. Реферат. 2002. 128 с.
7. Голова РСУ – про роботу судів під час війни, конкурс до ВККС, справи щодо воєнних злочинів та суддів на фронті. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/golova-radi-suddiv-ukraini-pro-robotu-sudiv-pid-cas-vijni-konkurs-do-vkks-spravi-sodo-voennih-zlociniv-ta-suddiv-na-fronti> (дата звернення: 20.06.2024)
8. Крип'якевич І., Гнатевич Б. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Видання 4-те. Львів. 1992. 702 с.
9. Лапкін А.В. Створення військових судів як фактор забезпечення доступу особи до правосуддя в умовах проведення операцій об'єднаних сил. Доступ до правосуддя у контексті судової реформи: матер. Загальнонац. юрид. форуму (м. Северодонецьк, 25 травня 2018 року). Київ. Ваіте, 2018. С. 92–96.
10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2023, № 56, ст.165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text> (дата звернення: 20.06.2024)
11. Про результати проведення круглого столу на тему: «Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення». URL: <https://komnbor.rada.gov.ua/print/72843.html> (дата звернення: 20.06.2024)
12. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668 (дата звернення: 20.06.2024)
13. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо військових судів. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64070 (дата звернення: 20.06.2024)
14. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64138 (дата звернення: 20.06.2024)
15. Проект Закону про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України № 10042 від 13.09.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42777> (дата звернення: 20.06.2024)
16. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження спеціалізації суддів з розгляду військових кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43315> (дата звернення: 20.06.2024)
17. Свій судить своїх. Чи потрібні Україні спеціальні військові суди. Голова Верховного Суду Станіслав Кравченко. URL: <https://news.telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2024-05-24/5853679-sviy-sudit-svoikh-chi-potribni-ukraini-spetsialni-vijskovi-sudi> (дата звернення: 20.06.2024)
18. Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Упорядники: Пилипчук В. Г., Коваль В. П., Богуцький П. П., Беланюк М. В., Дорогих С. О., Доронін І. М., Радзієвська О. Г. Київ. Видавничий дім «АртЕк». 2019. 358 с.
19. Хотинська-Нор О., Денисюк Р. Спеціалізація адвокатів України в умовах війни: стан і перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 5 (124)/2022. С. 97–101.
20. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1k_2021_02.xlsx (дата звернення: 20.06.2024). (дата звернення: 20.06.2024)
21. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1k_2020.xlsx (дата звернення: 20.06.2024). (дата звернення: 20.06.2024)
22. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k%20-%204-%202022.xls (дата звернення: 20.06.2024).
23. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k_4_2023_2.xls (дата звернення: 20.06.2024).
24. № 2-к Звіт судів апеляційної інстанції про розгляд апеляційних скарг у порядку кримінального провадження за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 20.06.2024).